

Самуель Хантінгтон

(1927-2008) – знаний американ-ський соціолог і політолог. Здобув вищу освіту в Єльському університеті, в 1948 р. – ступінь магістра в університеті Чикаго, захистив доктор-ську дисертацію в Гарвардському університеті, де і викладав до кінця життя. Засновник і головний редактор журналу «Міжнародні відносини» (англ. Foreign Policy). У 1973 р. працював заступником директора Центру міжнародних відносин; у 1977-1978 рр. – координатором відділу планування в Раді національної безпеки США; в 1978-1989 рр. – директором Центру міжнародних відносин. У 1984-1985 рр. віце-президент, а в 1986-1987 рр. – президент Американської Асоціації політичних наук.

Автор численних праць у галузі політичної модернізації, міжнародних відносин, теорії демократії та імміграції. Велику популярність здобула його концепція «зіткнення цивілізацій», яка описує динаміку сучасних міжнародних відносин крізь призму конфліктів на цивілізаційній основі.

Основні праці: *«Політичний порядок у суспільствах, що змінюються»* (1968), *«Третя хвиля: Демократизація в кінці ХХ століття»* (1991), *«Зіткнення цивілізацій»* (1993) та ін.

Модель прийдешнього конфлікту

У світі, що народжується, основним джерелом конфліктів буде вже не ідеологія і не економіка. Найважливіші кордони, що розділяють людство, і переважні джерела конфліктів будуть визначатися культурою. Нація-держава залишиться головною дійовою особою в міжнародних справах, але найбільш значущі конфлікти глобальної політики розгортатимуться між націями і групами, що належать до різних цивілізацій. Зіткнення цивілізацій стане панівним фактором світової політики. Лінії розлому між цивілізаціями – це і є лінії майбутніх фронтів.

Прийдешній конфлікт між цивілізаціями – завершальна фаза еволюції глобальних конфліктів у сучасному світі. Протягом півтора сторіччя після Вестфальського миру, що оформив сучасну міжнародну систему, в західному ареалі конфлікти розверталися головним чином між государями – королями, імператорами, абсолютними і конституційними монархами, що прагнули розширити свій бюрократичний апарат, збільшити армії, зміцнити економічну міць, а головне – приєднати нові землі до своїх володінь. Цей процес породив нації-держави, і, починаючи з Великої Французької революції, основні лінії конфліктів стали пролягати не стільки між правителями, скільки між націями. У 1793 р., кажучи словами Р. Р. Палмера, «війни між королями припинилися, і почалися війни між народами». Дана модель зберігалася протягом усього ХІХ ст. Кінець їй поклала перша світова війна. А потім, у результаті російської революції і відповідної реакції на неї, конфлікт націй поступився місцем конфлікту ідеологій. Сторонами такого конфлікту були спочатку комунізм, нацизм і ліберальна демократія, а потім – комунізм і ліберальна демократія. Під час холодної війни цей конфлікт втілювався в боротьбу двох наддержав, жодна з яких не була нацією-державою в класичному європейському значенні. Їх самоідентифікація формулювалася в ідеологічних категоріях.

Конфлікти між правителями, націями-державами й ідеологіями були головним чином конфліктами західної цивілізації.

Природа цивілізацій

Під час холодної війни світ був поділений на «перший», «другий» і «третій». Але потім такий розподіл втратив значення. Зараз набагато доречніше групувати країни, спираючись не на їх політичні чи економічні системи, не за рівнем економічного розвитку, а виходячи з культурних і цивілізаційних критеріїв.

Що мається на увазі, коли мова йде про цивілізацію? Цивілізація є певною культурною сутністю. Ми можемо визначити цивілізацію як культурну спільність найвищого рангу, як найбільш широкий рівень культурної ідентичності людей. Цивілізації визначаються наявністю загальних рис об'єктивного порядку, таких

як мова, історія, релігія, звичаї, інститути, – а також суб'єктивною самоідентифікацією людей. Цивілізація – це найширший рівень спільності, з якою вона [людина] себе співвідносить. Культурна самоідентифікація людей може змінюватися, і в результаті змінюються склад і межі тієї чи іншої цивілізації. Цивілізація може охоплювати велику масу людей – наприклад, Китай, про який Л. Пай якось сказав: «Це цивілізація, яка видає себе за країну». Цивілізація може містити в собі кілька націй-держав, як у випадку із західною, латиноамериканською чи арабською цивілізаціями, або одну-єдину – як у випадку з Японією. Очевидно, що цивілізації можуть змішуватися, накладатися одна на іншу, включати субцивілізації. Цивілізації – це певні цілісності. Межі між ними рідко бувають чіткими, але вони реальні. Цивілізації динамічні: у них буває підйом і занепад, вони розпадаються і зливаються.

Чому неминуче зіткнення цивілізацій?

Ідентичність на рівні цивілізації буде ставати все більш важливою, і вигляд світу значним чином буде формуватися в ході взаємодії семи-восьми великих цивілізацій. До них відносяться західна, конфуціанська, японська, ісламська, індуїстська, православно-слов'янська, латиноамериканська і, можливо, африканська цивілізації. Найзначніші конфлікти майбутнього розгорнуться вздовж ліній розлому між цивілізаціями. Чому?

По-перше, відмінності між цивілізаціями не просто реальні. Вони – найбільш істотні. Цивілізації несхожі за своєю історією, мовою, культурою, традиціями і, що найважливіше, релігією. Люди різних цивілізацій по-різному дивляться на відносини між Богом і людиною, індивідом і групою, громадянином і державою, батьками та дітьми, чоловіком і дружиною, мають різні уявлення про співвідношення значущості прав і обов'язків, свободи і примусу, рівності та ієрархії. Ці відмінності склалися сторіччями. Вони не зникнуть у найближчому майбутньому. Вони більш фундаментальні, ніж відмінності між політичними ідеологіями і політичними режимами. Звичайно, відмінності не обов'язково передбачають конфлікт, а конфлікт не обов'язково означає насильство. Однак протягом сторіч найбільш затяжні й кровопролитні конфлікти породжувалися саме відмінностями між цивілізаціями.

По-друге, світ стає більш тісним. Взаємодія між народами різних цивілізацій посилюється. Це веде до зростання цивілізаційної самосвідомості, до поглиблення розуміння відмінностей між цивілізаціями і спільності в рамках цивілізації.

По-третє, процеси економічної модернізації та соціальних змін в усьому світі розмивають традиційну ідентифікацію людей з місцем проживання, одночасно слабшає і роль нації-держави як джерела ідентифікації.

Лінії розлому між цивілізаціями

Якщо в роки холодної війни основні вогнища криз і кровопролиття зосереджувалися уздовж політичних та ідеологічних кордонів, то тепер вони переміщуються на лінії розламу між цивілізаціями. Холодна війна почалася з того моменту, коли «залізна завіса» розділила Європу політично й ідеологічно. Холодна війна закінчилася зі зникненням «залізної завіси». Але як тільки був ліквідований ідеологічний поділ Європи, знову відродився її культурний розділ на західне християнство, з одного боку, і православ'я й іслам – з іншого.

Після закінчення другої світової війни настала черга відступати Заходу. Колоніальні імперії зникли. Заявили про себе спочатку арабський націоналізм, а потім і ісламський фундаменталізм. Захід потрапив у тяжку залежність від країн Перської затоки, що забезпечували його енергоносіями, – мусульманські країни, багаті нафтою, багаті грошима, а якщо бажали, так і зброєю. Сталося кілька воєн між арабами та Ізраїлем, що створений за ініціативи Заходу.

Військова конфронтація між Заходом та ісламським світом триває ціле сторіччя, і немає натяку на її пом'якшення. Швидше навпаки, вона може ще більше загостритися. В арабському світі західна демократія підсилює антизахідні політичні сили. Можливо, це скоро минує явище, але воно, безсумнівно, ускладнює відносини між ісламськими країнами і Заходом. Ці відносини ускладнюються і демографічними факторами. Стрімке зростання населення в арабських країнах, особливо в Північній Африці, збільшує еміграцію до країн Західної Європи. У свою чергу вплив емігрантів, що відбувається на тлі поступової ліквідації внутрішніх

кордонів між країнами Західної Європи, викликав гостре політичне неприйняття.

Конфлікт цивілізацій має глибокі коріння і в інших регіонах Азії. Що йде в глибину історії боротьба між мусульманами та індусами виражається сьогодні не тільки в суперництві між Пакистаном та Індією, але й у посиленні релігійної ворожнечі усередині Індії між все більш войовничими індуїстськими угрупованнями і значною мусульманською меншістю.

Рівень потенційної можливості насильства при взаємодії різних цивілізацій може варіюватися. У відносинах між американською та європейською субцивілізаціями переважає економічна конкуренція, як і у відносинах між Заходом в цілому і Японією. Одночасно в Євразії поширюються етнічні конфлікти, які доходять до «етнічних чисток», аж ніяк не є рідкістю. Найчастіше вони відбуваються між групами, які належать до різних цивілізацій, і в цьому випадку набувають найбільш крайніх форм. Історично сформовані кордони між цивілізаціями євразійського континенту знову зараз палають у вогні конфліктів. Особливого напруження ці конфлікти досягають на кордонах ісламського світу, що півмісяцем розкинувся на просторі між Північною Африкою і Середньою Азією. Але насильство практикується і в конфліктах між мусульманами, з одного боку, і православними сербами на Балканах, євреями в Ізраїлі, індусами в Індії, буддистами в Бірмі і католиками на Філіппінах – з іншого.

Згуртування цивілізацій: синдром «братерських країн»

Групи чи країни, що належать до однієї цивілізації, виявившись залученими у війну з людьми іншої цивілізації, природно намагаються заручитися підтримкою представників своєї цивілізації. Після закінчення холодної війни складається новий світовий порядок, і з процесом його формування, приналежність до однієї цивілізації або, як висловився Х. Д. С. Грінвей, «синдром братерських країн» приходить на зміну політичній ідеології і традиційним міркуванням про підтримку балансу сил як основного принципу співробітництва і коаліцій. Про поступове виникнення цього синдрому свідчать всі конфлікти останнього часу – в Перській затоці, на Кавказі, в Боснії. Щоправда, жоден із цих конфліктів не був повномасштабною війною між цивілізаціями, але

кожен включав в себе елементи внутрішньої консолідації цивілізацій. З розвитком конфліктів цей фактор, схоже, набуває все більшого значення. Його нинішня роль – провісник майбутнього. Світ, де відбувається зіткнення цивілізацій, – це неминучий світ з подвійною мораллю: одна використовується до «братерських країн», а інша – до всіх інших.

Конфлікти і насильство можливі і між країнами, які належать до однієї цивілізації, а також всередині цих країн. Але вони, як правило, не настільки інтенсивні і всеохоплюючі, як конфлікти між цивілізаціями. Належність до однієї цивілізації знижує ймовірність насильства в тих випадках, коли б не ця обставина до нього неодмінно дійшла справа. До цих пір згуртування цивілізацій набував обмеженої форми, але процес розвивається, і у нього є значний потенціал на майбутнє. З продовженням конфліктів у Перській затоці, на Кавказі і в Боснії, позиції різних країн і розбіжності між ними все більше визначатимуться цивілізаційною приналежністю. Наступна світова війна, якщо вона вибухне, буде війною між цивілізаціями.

Захід проти решти світу

Щодо інших цивілізацій Захід знаходиться зараз на вершині своєї могутності. Друга наддержавна – в минулому його опонент, зникла з політичної карти світу. Військовий конфлікт між західними країнами немислимий, військова міць Заходу не має рівних. Якщо не вважати Японії, у Заходу немає економічних суперників. Він головує в політичній сфері, у сфері безпеки, а спільно з Японією – і у сфері економіки. Світові політичні проблеми і проблеми безпеки ефективно вирішуються під егідою США, Великобританії та Франції, світові економічні проблеми – під керівництвом США, Німеччини та Японії. Всі ці країни мають тісні відносини одна з одною, не допускаючи в своє коло менші країни і майже всі країни незахідного світу.

Інше джерело конфлікту – відмінності в культурі, в базових цінностях і віруваннях. В. С. Нейпол стверджував, що західна цивілізація – універсальна і придатна для всіх народів. Але в ісламській, конфуціанській, японській, індуїстській, буддистській і православної культурах майже не знаходять відгуку такі західні ідеї, як індивідуалізм, лібералізм, конституціоналізм, права

людини, рівність, свобода, верховенство закону, демократія, вільний ринок, відділення церкви від держави. Зусилля Заходу, спрямовані на пропаганду цих ідей, часто викликають ворожу реакцію проти «імперіалізму прав людини» та сприяють зміцненню споконвічних цінностей власної культури.

Судячи з усього, центральною віссю світової політики в майбутньому стане конфлікт між «Заходом і рештою світу», як висловився К. Махбубані, і реакція незахідних цивілізацій на західну міць і цінності. Такого роду реакція, як правило, приймає одну з трьох форм, або ж їх поєднання. По-перше, і це крайній варіант, незахідні країни можуть взяти курс на ізоляцію – захистити свої країни від західного проникнення і по суті відійти від участі в житті світової спільноти, де домінує Захід. Друга можливість – спробувати приєднатися до Заходу та прийняти його цінності та інститути. Третя можливість – спробувати створити противагу Заходу, розвиваючи економічну і військову міць і співпрацюючи з іншими незахідними країнами проти Заходу.

Розколоті країни

У майбутньому, коли приналежність до певної цивілізації стане основою самоідентифікації людей, країни, в населенні яких відтворено кілька цивілізаційних груп, на зразок СРСР або Югославії, будуть приречені на розпад. Але є і внутрішньорозколоті країни – відносно однорідні в культурному відношенні, але в яких немає згоди з питання про те, до якої саме цивілізації вони належать. Їх уряди, як правило, хочуть долучитися до Заходу, але історія, культура та традиції нічого спільного з Заходом не мають. Найяскравіший приклад розколотої зсередини країни – Туреччина. Щоб така країна змогла заново знайти свою культурну ідентичність, повинні бути дотримані три умови. По-перше, необхідно, щоб політична і економічна еліта цієї країни в цілому підтримувала такий крок. По-друге, її народ повинен бути згоден на прийняття нової ідентичності. По-третє, панівні групи тієї цивілізації, в яку розколота країна намагається влитися, повинні бути готові прийняти «новонаверненого».

Конфуціансько-ісламський блок

Перешкоди, які постають на шляху приєднання незахідних країн до Заходу, варіюються за ступенем глибини і складності. Ті країни, які з міркувань культури чи влада яких не хоче або не може приєднатися до Заходу, конкурують з ним, нарощуючи власну економічну, військову та політичну потужність. Вони домагаються цього і за рахунок внутрішнього розвитку, і за рахунок співробітництва з іншими незахідними країнами. Найвідоміший приклад такого співробітництва є конфуціансько-ісламський блок, сформований як виклик західним інтересам, цінностям і потужності.

Конфлікт між Заходом і конфуціансько-ісламськими державами певним чином (хоча і не виключно) зосереджений навколо проблем ядерної, хімічної і біологічної зброї, балістичних ракет та інших складних засобів доставки такої зброї, а також систем управління, стеження та інших електронних засобів ураження цілей. Захід проголошує принцип нерозповсюдження як загальну і обов'язкову норму, а договори про нерозповсюдження і контроль – як засіб реалізації цієї норми. Передбачена система різноманітних санкцій проти тих, хто сприяє поширенню сучасних видів зброї, і привілеїв тим, хто дотримується принципу нерозповсюдження. Природно, що основна увага приділяється країнам, які налаштовані вороже до Заходу чи схильні до цього потенційно. Зі свого боку незахідні країни відстоюють своє право набувати, виготовляти і розміщувати будь-яку зброю, яку вони вважають за необхідне для власної безпеки.

Важливу роль у створенні антизахідного військового потенціалу відіграє розширення військової могутності Китаю.

Висновки для заходу

Аж ніяк не стверджується, що цивілізаційна ідентичність замінить усі інші форми ідентичності, що нації-держави зникнуть, кожна цивілізація стане політично єдиною і цілісною, а конфлікти і боротьба між різними групами всередині цивілізацій припиняться. Я лише висуваю гіпотезу про те, що: 1) протиріччя між цивілізаціями важливі і реальні; 2) цивілізаційна самосвідомість зростає; 3) конфлікт між цивілізаціями прийде на зміну ідеологічним та іншим формам конфліктів як переважної форми глобального конфлікту; 4) міжнародні відносини, які історично

були грою в рамках західної цивілізації, будуть усе більше девестернізуватися і перетворюватися на гру, де незахідні цивілізації стануть виступати не як пасивні об'єкти, а як активні діючі актори; 5) ефективні міжнародні інститути у сфері політики, економіки та безпеки будуть складатися швидше всередині цивілізацій, ніж між ними; 6) конфлікти між групами, які належать до різних цивілізацій, будуть найбільш систематичними, зтяжними і кровопролитними, ніж конфлікти всередині однієї цивілізації; 7) збройні конфлікти між групами, що належать до різних цивілізацій, стануть найбільш ймовірним і небезпечним джерелом напруженості, потенційним джерелом світових воєн; головними осями міжнародної політики стануть відносини між Заходом і рештою світу; 9) політичні еліти деяких розколотих незахідних країн намагатимуться включити їх до числа західних, але в більшості випадків їм доведеться зіткнутися з серйозними перешкодами; 10) у найближчому майбутньому основним осередком конфліктів будуть взаємини між Заходом і низкою ісламсько-конфуціанських країн.

Це не обґрунтування бажаності конфлікту між цивілізаціями, а приблизна картина майбутнього. Але якщо моя гіпотеза переконлива, необхідно задуматися про те, що це означає для західної політики. Тут слід провести чітку відмінність між короткостроковою вигодою і довгостроковим врегулюванням. Якщо виходити з позицій короткострокової вигоди, інтереси Заходу вимагають: 1) зміцнення співробітництва і єдності в рамках власної цивілізації, перш за все між Європою і Північною Америкою, 2) інтеграції до складу Заходу країн Східної Європи і Латинської Америки, чия культура близька до західної; 3) підтримка і розширення співпраці з Росією і Японією; 4) запобігання розростанню локальних міжцивілізаційних конфліктів у повномасштабні війни між цивілізаціями; 5) обмеження зростання військової потужності конфуціанських та ісламських країн; 6) уповільнення скорочення військової могутності Заходу і збереження його військової переваги в Східній і Південно-Західній Азії; 7) використання конфліктів і розбіжностей між конфуціанськими та ісламськими країнами; підтримки представників інших цивілізацій, які симпатизують західним цінностями та інтересами 9) зміцнення міжнародних інститутів, що

відображають західні інтереси та цінності, і залучення до участі в цих інститутах незахідних країн.

У довгостроковій перспективі треба орієнтуватися на інші критерії. Західна цивілізація є одночасно і західною, і сучасною. Незахідні цивілізації спробували стати сучасними, не стаючи західними. Але до цих пір лише Японії вдалося досягти в цьому повного успіху. Незахідні цивілізації і надалі не залишать своїх спроб знайти багатство, технологію, кваліфікацію, обладнання, озброєння – все те, що входить в поняття «бути сучасним». Але в той же час вони спробують поєднувати модернізацію зі своїми традиційними цінностями і культурою. Їхня економічна і військова потужність буде зростати, відставання від Заходу скорочуватися. Заходу все більше і більше доведеться рахуватися з цими цивілізаціями, близькими за своєю потужністю, але дуже відмінними за своїми цінностями та інтересами. Це зажадає підтримки його потенціалу на рівні, який буде забезпечувати захист інтересів Заходу у відносинах з іншими цивілізаціями. Але від Заходу буде потрібно і більш глибоке розуміння фундаментальних релігійних і філософських основ цих цивілізацій. Він повинен буде зрозуміти, як люди цих цивілізацій уявляють собі власні інтереси. Необхідно буде знайти елементи схожості між західною та іншими цивілізаціями. Бо в найближчому майбутньому не складеться єдиної універсальної цивілізації. Навпаки, світ буде складатися з несхожих один на одного цивілізацій, і кожній з них доведеться вчитися співіснувати з усіма іншими.

Друкується за: Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? / С. Хантингтон // Полис. – 1994. – № 1. – С.33–48.